

BAKOS ISTVÁN

Társadalom — tudomány — cselekvés

ZÁRÓ REFLEXIÓK A „TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÁSOK — VIDÉKEN”
CÍMŰ ESZMECSERÉHEZ

Egy esztendeje, hogy tanulmányal jelentkeztem a *Tiszatáj* szerkesztőségénél, s örömmel vettem tudomásul, hogy írásomat nemcsak közlik, hanem vitára is szánják, amit a lap eddigi történetében — ilyen vagy hasonló témában — még nem kísérelt meg.

A vitából eszmezsere, vagy méginkább közös eszmélkedés lett, részben a lap hasábjain, nagyrészt azon kívül, az érdekeltek és érintettek; a vidéken élő és a vidékről elszármazott társadalomkutatók körében, akik — úgy tapasztaltam — szép számmal kísérték figyelemmel, gondolták és vitatták tovább ezt a sorsukról-sorsunkról szőtt beszélgetést. Miután a hazai szellemi élet jeles egyéniségei — akik egy-egy tudományág, s egyben régiójuk közösségének többnyire elismert képviselői — tisztelték meg hozzászólásaikkal a „Hazai Tükör” rovatot, s elmondták mindazt, ami ez ügyben a szívükön, s társaikén fekszik, talán elégedettek is lehetnének. Ha azonban végiggondolom a hasonló tárgyú cikkek, viták, könyvek, kéziratok — köztük Vekerdí Lászlóval közös könyvünk, a „Kutatómunkások” — sorsát, de főleg az íróik által feltárt, elemzett művelődésügyi, tudománypolitikai, szociális és társadalompolitikai gondokat, megoldási javaslatokat, s látom a problémák továbbélését, egyes esetekben elburjánzását, vagy a hatalmaskodás, a bátortalanság és a félelem cselekvést bénító, szellemi lápvilágot „teremtő”, önelégült tehetetlenségét, akkor inkább aggódó vagyok, s a vitáindítóban tapasztalható optimista reformgondolatokat és cselekvést követelő indulatokat is visszafogom, a „realitással számoló felelősség” keretei közé.

Mert értem, közeli hozzátartozóim sorsában átélem mindazt az indulatot és elemi igazságérzetünket is sértő hátrányokat, amiről a Pécsen élő *Andrásfalvy Bertalan* ír, de tudom, hogy ez a pör legalább másfél-két évtizede — ha nem két évszázada — folyik, s „a költő hasztalan vonít”, a kislelkes sorsába neki, de az ott élőknek is egyre kevesebb a beleszólása. Háromszázegynéhány lelkes baranyai szülőfalumból nézve így érzem magam is, s bármennyire nagyrabecsülöm *Róna-Tas András* nyelvészeti fejtegetését a „vidék”-ről, sajnos arra, amit ez a fogalom takar, én nem találok jobb szót, mint ahogy — bármi szegyenletes volt is egyidőben viselése — a *paraszt* fogalmára sem.

De igen relatív is a „vidék” jelentéstartalma, hiszen Szegedről nézvést a környékbeli, tápai vagy röszei mellett a városba érkező budapesti vagy debreceni polgár is vidéki, míg Londonból vagy Párizsból a Budapestre, Belgrádra, Bukarestre vagy Makóra való hivatkozás gyakran egybemosódó balkánit jelent, amolyan perifériális Európát, amit mi, s keletibb, délebbi szomszédaink némi eufemizmussal európai határvidéknek szeretünk nevezni, noha földrajzilag a középtájon fekszik. (Hacsak le nem tagadják Európa térképéről, mint azt három esztendeje Dániában jó néhányszor döbbenettel tapasztaltam, ahol a színes térképeken földrészünk határa az Alpok—Elba—Finn öböl vonaláig terjedt, s a mi térségünk mint „Holt vidék”

fehérlett rajta. Gyakran úgy is fogadják az e tájról érkezőt, mint a visszajáró lelket; gyanakvóan, akit szánni s egyben félni kell, s ugyanakkor mint eltévelygőt, akit a „valódi kultúrközösségbe” még vissza lehet téríteni, akárcsak Krisztust a római birodalmi eszme, avagy a zsidó klérus és kánon követői közé.

Pedig — ha tovább szöjük a fonalat — Londonból vagy még inkább New Yorkból nézve Dánia is csak peremvidék.) De — ebben a talmi hierarchiában — akkor hová soroljuk az ismeretlenebb régiókat: a „rejtelmes” Keletet, vagy az úgynevezett „harmadik világ” országait, a föld népességének kétharmadát, akiket felfoghatatlan erkölcsi, értékrendbeli, gazdasági, civilizációs, kulturális stb. különbségek, ha nem szakadékok választanak el a katonailag-gazdaságilag fejlettebb hatalmaktól, s akik a világrendbe való integrálódás lehetőségeit keresik?

Egyelőre a gyakorlat: a szellemi és társadalmi dinamizmust tápláló, amúgy is kisszámú értelmiség külföldi kiképzése, tehetségesebb rétegének elcsábítása, elszínpantása (brain drain) és tartós alkalmazása a tőkés országokban. E folyamat a belső viszonyokat, s az integrálódási lehetőségeket alapvetően nem változtatja meg, legföljebb a tradicionális despotákat cseréli ki részben idegen érdekeket, szándékokat kiszolgáló modernebb uralkodó réteggel, ami még a nép és e réteg közötti szakadékok mélyüléséhez is vezethet.

Egyetértek *Hársfalvi Péterrel* és *Greza Ferencsel* abban, hogy a tudós célja, horizontja egyetemes kell legyen, s alapja a humánium, különösen, ha társadalomtudomány művelésére adta a fejét. De hol húzható az egyetemesség társadalomkutatói horizontja, hiszen elgondolkodtató, hogy ezen a mi tájékunkon az egyetemes emberi és nemzeti problémák, sérelmek a legprogresszívebb társadalmi törekvések, szándékok kifejezői nagyobbrészt költők, írók, kisebbrészt politikusok voltak, s elvéve akadt néhány olyan politikusi szerepet is vállaló társadalomformáló tudós egyéniség, mint Eötvös József vagy Erdei Ferenc!

Pedig a magyar tudomány fejlődése és tudósaink életműve, produktuma nemzetközi elismertsége mind-mind bizonyítéka annak, hogy formálisan lépést tartunk a világgal. A kérdés azonban az, hogy merre halad a világ, s mennyire tartunk lépést a magunk társadalmi környezetével, mennyire vagyunk képesek — ki-ki a maga módján, s együttesen is — működésének törvényszerűségeit feltárni, önismeretét, kultúráját, emberségét, perspektíváját gyarapítani; szabad, demokratikus fejlődését serkenteni, tudatosságát fokozni? A tudomány humánumát, s a tudós etikáját az adott társadalmi viszonyok alakítják, de ha „fortélyos félelem igazgat / minket s nem csalóka remény”, akkor a mások feletti látszaturalmat, vagy látszatvédelmet biztosító, magunk teremtette struktúrák, technikák és tendenciák — mint például a fegyverkezési verseny — kiszolgálóivá, rabjaivá válunk mindannyian. S ezt a szomorú igazságot nem korlátozzák sem ország, sem osztály, sem tudományági határok. A tudomány egyetemessége, a tudósok internacionalizmusa és aktív humanizmusa, cselekvő és cselekedtető társadalmi részvétele szükségeltetik ahhoz, hogy földünk népe a jelenlegi válságokból kijusson. Az ilyen teremtő-humanista igénnyel művelt társadalomtudomány stimuláló, vitatkozó, szabad szellemű, demokratikus közösségi fórumokat, autonóm alkotóműhelyeket, publikálási lehetőséget kíván, ahol a közös eszmélkedés, az együttes cselekvés és az újabb kutatások alapját szolgálja.

A tudományos (vagy politikai) érdekcsoportok monopolhelyzetéből adódó veszélyes önelégültség, az egyoldalúságok, torzulások csökkentése is indokolná a tényleges ellenvéleményt és a tévedés jogát is akceptáló társadalomtudományi vitáknak, mint a tudomány és a társadalom fejlődéséhez szükséges és elengedhetetlen eszközöknek és formáknak a meghonosítását, amihez megfelelő garanciák és fórumok — többek között folyóiratok is — szükségeltetnek, s ami az egészségesebb társadalomfejlődést és a tudomány közhasznúbbá tételét is szolgálná. Ehhez a vitapartnernek kellő önmérsékletére, toleranciájára, fegyelmére és fejlődési erélyére is szükség lenne — hiszen a mobilitás segítése és a „kiválasztottak” közérdekű stimulálása az egyik cél — de ezzel egyidejűleg szükség lenne a szűkített szaktudományos szerepkörre korlátozó tudományok határainak bontogatására; a művelődés, a politika és a tuda-

mány között mereven húzott mezsgyék fokozatos fölszámolására is. Egészséges viták hiányában nincs valódi tudományos és társadalmi kontroll, minőségi szelekció; csak látenszen fel-felbukkanó divatos témák vannak és egyre több olyan kutató, akik igyekeznek mindig a felszínen maradni, akiket saját karrierjük jobban foglalkoztat, mint a közösség, a társadalom gondja, baja, perspektívája. Veszély, ha a társadalomkutató kimarad vagy kirekesztik az általa involvált, javasolt cselekvési-megvalósítási folyamatból, nem vállalja, vállalhatja a tevőleges felelősséget elképzelési valóra váltásában. Ez is hozzájárul a „kulturális mandarinizmus”, vagy az „írástudók áru-lása” címmel illetett jelenség kialakulásához, ami ma legalább olyan érvényes és veszélyes tendencia, mint a fogalmakat gyakran használó Veres Péter idejében.

Nos, igaza van *Vekerdi Lászlónak*, hogy indító cikkemben a strukturális-szervezési reformelképzelések hevében a legfontosabbra, az alkotó-szenvedő-társadalomkutatókra kevesebb figyelmet fordítottam. Igyekszem rá reflektálni, mivel ezt a kérdést más hozzászólók is fölvetették. Egyetértek azzal, hogy a kutatólétszámra vonatkozó növekvő számok és arányok tükröznek valamit, de a minőségről alig árulkodnak. Rendkívül lényeges azonban, hogy milyen elvek, szempontok és módszerek szerint rekrutálódik, majd szelektálódik a főhivatású tudományos és a felsőoktatóikutatói garnitúra. E mechanizmus működése nem megfelelő, fejlesztésén, reformján másfél évtizede folyik a vita; — ennek ellenére számos kiváló fiatal jutott kutató és felsőoktatási intézményekbe, ahol alkotómunkájuk feltételei különbözőek. Vidéken általában rosszabbak, mint a fővárosban. Javítsunk rajta!

Egy másik kérdés, hogy a nem főhivatású státusban dolgozó szakemberek számára mennyire vannak lehetőségek, feltételek minőségi kutatómunka végzésére. Emlékeztetném az olvasót, hogy a magyar társadalomtudomány számos kiválósága, köztük Orbán Balázs, Füleper Lajos, Veres Péter, Németh László, Bartók Béla, Kodály Zoltán, Lukács György, Illyés Gyula, Erdei Ferenc, Bibó István, Jócsik Lajos, Balogh Edgár, Benkő Samu nem főhivatású kutatói státuszban — jórészt kedvezőtlen feltételek, körülmények között — hozták létre műveiket vagy műveik zömét. Aztán ott van Erdélyben a Bretter-iskola, amelyben a tehetséges tanítványok sora előbb-utóbb a Mester fájdalmas hiányát is pótolni tudja, vagy az olyan nagy magányos alkotók, mint a nemrég elhunyt Bálint Sándor, aki a „Szögedi nemzet”-tel valószínűleg nemcsak a magyar, de az egyetemes művelődéstörténet babérját is elnyerte, vagy folytathatjuk a kaposvári Kanyar József, a hajdúsági Balogh István tevékenységének említésével. Számos kiemelkedő és reménybeli tudós tehetség dolgozik ma vidéken — s köztük épp a hozzászólók tudományos pályafutása, hazai és nemzetközi elismertsége is bizonyítja — hogy „mit ér a társadalomtudomány ha — vidéken művelik”.

Mégis gondom van, amikor olvasom, hogy az Akadémiai Kiadó gondozásában megjelent Budapest történetének ötödik kötete 665 oldalon, több száz fényképpel, rajzzal, térképpel illusztrálva; készül a hatkötetes Baranya története; a többkötetes megye és várostörténetek sora, amelyek szükségét nem vitatom. De ugyanakkor tudom, hogy ha valami országos vagy a nemzet egészére kiterjedő részletesebb, de kellően tömör, táji-történeti-gazdasági eligazodást akarok nyerni egy vidékről, vagy valaminek konkrétan utánanézni, akkor még ma is a Borovszky Samu szerkesztette század eleji „Magyarország vármegyei és városai” sorozat köteteit kell előkeresnem. Ezek ugyan már kissé elavultak, beállításukban, szemléletükben is sok a kivetnivaló, de hallatlan erényük, hogy egységes szerkezetűek, sokrétűek, informatívak és tömörök. Hasonló jellegű mai munkára szerintem rendkívül nagy szükség lenne, s helye valamennyi közkönyvtárban és a tájékozódó értelmiségiek könyvtárában is. A magyar írók, szociográfusok a „Magyarország felfedezése” sorozat háború előtti és mostani kötetivel és szociográfiákkal bizonyára többet mutattak be a magyar vidékből, többet mondtak el népéről, a gondokról, jelen állapotáról, a szélesebb közvélemény számára, mint a tudósok.

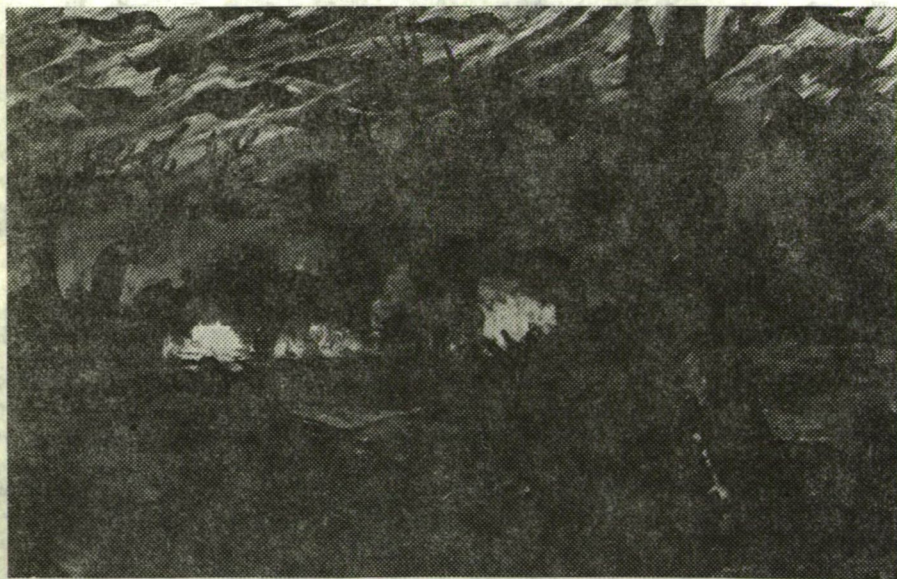
Úgy vélem, hogy egy új, nagy hiányt pótló közös vállalkozás, egy szintézisre törő egységes szerkezetű, komplex honismereti sorozat hazánkról és nemzetünkről,

tájairól, természeti szépségeiről, népéről, történetéről, kultúrájáról, városairól és községeiről, jó alkalom lehetne egyrészt egy régi adósság törlesztésére, másrészt a helyi erők nemes összefogására és mozgósítására, s a „tudomány mint hivatás” gyakorlására.

Ennek a vállalkozásnak megfelelő keretet és támogatást adhatna a „Történelmi kulturális hagyományaink, emlékeink komplex kutatása” címmel tervezett új országos kutatási főirány, mely nemzeti önismeretünket hivatott gyarapítani. (Lásd: Kritika, 1980/10. és 1981/1. sz. Klaniczay Tibor és Bakos István cikkét.)

Remény van arra is, hogy a magyar felsőoktatás és a kutatóhálózat tervezett reformja során a hatóságok az eddigieknél nagyobb figyelmet szentelnek a vidéki felsőoktatási intézményekre, gondjaikra, perspektívájukra. Hogy az általam felvázolt és Kristó Gyula, Róna-Tas András, Grezsa Ferenc, Vekardi László, Andrásfalvy Bertalan és Szabó József által további javaslatokkal bővített fejlesztési elképzelések sorsa miként alakul, azt nem tudhatom. De megvalósításához, mint említettem, Budapesten kell megtenni a legfontosabb lépéseket, bár egy-két javaslat megvalósítását kísérletképp Szegeden is el lehetne kezdeni. Csongrád megye, az SZBK, a JATE, a Tiszatáj sok tekintetben eddig is élenjárt új tudományos-társadalmi kezdeményezésekben, s bízunk abban, hogy még kezdeményezőbb szellemben munkálkodnak a Tisza-táji kutatók, ha lehetőségeik bővülnek.

Végül azt remélem, hogy ez a kis eszmélkedő beszélgetés, a mostani írás után — ha nem is e lap hasábjain — továbbgyűrűzik, folytatódik, s tettekre ösztönöz; elősegíti a magyar vidék és népének erkölcsi, szellemi, s tán anyagi gyarapodását; a kutatók aktívabb és felelősebb részvételét a társadalmi cselekvésben, a közösségformálásban.

KAJÁRI GYULA RAJZA